

DATORISERINGEN SOM SYMBOLISK MAKTPROCESS

Liksom det moderna samhället kunde beskrivas i termer som "industrialisering", "elektrifiering" etc., så kan det postmoderna bl.a. beskrivas med termen "datorisering". Normalt ifrågasätter vi inte vad vi menar med "datorisering". Det uppfattas vanligtvis som något självklart att "datorisering" står för införande av elektronisk informationsteknik inkl. telekommunikationer etc. (informatik eller telematik). Men om vi, som Thomas Fürth har bett mig om, ser på "datoriseringen" inte bara som de sociala konsekvenserna av en ny teknik, utan också som ett socialt (samhälleligt) fenomen i sig själv, så är det mindre självklart vad vi ska mena med "datorisering". Syftet med mitt föredrag här idag är att föreslå en uppsättning begreppsliga verktyg med vilka vi kan diskutera och förstå "datoriseringen" (i fortsättningen utan citationstecken).

Jag föreslår att vi ska betrakta datoriseringen som ett nätverk av hela-tiden-pågående symboliska maktrelationer. Alltså, om man så vill, datoriseringen som maktprocess.

Men jag talar inte om makt och samhälle i sedvanliga termer. Jag talar inte om "staten", "näringslivet", "offentliga sektorn", "arbetsmarknaden" eller andra storheter vi normalt tänker på när vi talar om makt. Jag vill föreslå en helt annan uppsättning verktyg. Därför måste jag be er att vara förutsättningslösa, åtminstone under de få minuter jag talar. Jag vill t.ex. be er att undvika att tänka i termer av systemdiagram (fyrkanter och pilar mellan fyrkanterna). Jag vill också be er att undvika att tänka i

2

termer av ekonomi, politik och ideologi, och dessutom att undvika att tänka på klasser och klassamhällen. Jag vill och med be er att undvika att tänka humanistiskt, på individerna och deras glädjeämnen och sorger. I diskussionen efteråt kan vi naturligtvis återgå till någon av dessa, eller andra, bilder av världen.

Jag utgår istället från att hela världen, eller snarare summan av möjliga sociala världar, kan förstås som ett gigantiskt nätverk av aktörer. Exempel på aktörer är var och en av oss här i salen, andra aktörer är, för att välja några tillfälliga, regeringen, IBM, MacDonalds hamburgerkedja och det tyska nazistpartiet.

Vissa aktörer kan sägas vara större än andra. Vi kan skilja mellan makroaktörer och mikroaktörer. Skillnaden mellan en stor och en liten aktör är hur många andra aktörer en annan aktör kontrollerar. Storleken är alltså en maktfråga.

En aktör bli större genom att växa, och kontrollera fler aktörer. Vi kan således skilja mellan växande aktörer och minskande aktörer. Några aktörer växer snabbt, andra långsamt, några minskar i storlek, andra förblir i stort sett lika stora. Som bekant växte en enda frustrerad f.d. målare i Bayern till en aktör, det tyska nazistpartiet, som så när

lyckades kontrollera hela Europa. Alla känner väl till solskenshistorien om poeten Göran Palm's klasskamrat Anders Wall som växte till Beijerin-invest.

3

Den fråga man nu omedelbart ställer sig är: hur växer vissa aktörer, så att några blir större än andra? Jag har sagt att de "kontrollerar" andra aktörer. Men vad betyder det? Vad går "kontrollen" ut på?

Svaret på den frågan bygger på en lång, men ofta förträngd, idétradition som går tillbaka till Nicolo Machiavelli och Thomas Hobbes på 1400- och 1600-talen, som åter togs upp av Nietzsche, och som idag förvaltats bl.a. av den nyligen bortgångne Michel Foucault. Två som jag har blivit mycket inspirerad av är de amerikanska litteraturvetarna Kenneth Burke och Hugh Dalziel Duncan. Duncan, t.ex. menar, att aktörer växer genom att iscensätta sociala dramen som versioner av samhället, och att de genom retoriska medel övertygar folk att sluta upp kring de basala principer som spelas upp i dessa dramen. Han talar också om komedier och tragedier, men det behöver vi inte ta upp här. Arne Ruth's och Ingemar Karlsson's nyligen utkomna bok om den tyska nazismen, Samhället som teater, är, även om de inte explicit bygger på den bild av världen som jag presenterar här, ett bra exempel på hur en aktör växer genom att iscensätta ett socialt drama, i detta fall en tragedi.

Låt mig utveckla resonemanget med exemplet MacDonald's, den stora hamburgerkedjan. Den har växt snabbt, från en liten hemma-bar i California 1955 till över 4000 matställen 1976. Det MacDonald's gör, är vad alla andra växande aktörer gör: den identifierar aktivt vissa behov och önskemål hos sina potentiella kunder som intressen, och den försöker utforma en image, en stil för att

4

översätta dessa intressen till verksamhetens innehåll, d v s att servera en Big Mac med pommes frites för 22:50.

De behov jag talar om är speciellt utvalda, d.v.s. intressena de är socialt konstruerade. I verkligheten finns det ju nästan lika många behov och önskemål som det finns konkreta individer. Men MacDonald's koncentrerar sig på några få, och propaganderar dessa. MacDonald's framgång består således i att den, som växande aktör, förmår att förenkla den sociala världen. Den bygger upp en bild av världen där miljontals individuella och konkreta behov och önskemål identifieras som några få typ-intressen: intresse av "snabb servering", att det är "billigt", att man får "riktigt kött" o.s.v. På så sätt kan Mac Donalds värva 20-30 minuter åt gången av miljontals människors liv.

Det sociala drama som MacDonald's iscensätter innebär alltså att den växande aktören MacDonald's konstruerar en version av den sociala världen och utvecklar en retorik som kan översätta några av de miljontals existerande behoven och preferenserna hos de potentiella kunderna till ett 20-minuters besök hos MacDonald's. På samma sätt som MacDonald's organiserar några minuter av vår vardag, så organiserar andra aktörer andra minuter av vårt liv: korpfbollen, Friskis och Svettis, Konsum, Magasinet, skolan etc.

Låt oss se på en annan sådan aktör som kontrollerar episoder av våra liv. Den franske vetenskapssociologen Bruno Latour har i en

5

alldeles nyutkommen bok gjort en analys av vad han kallar pasteuriseringen av Frankrike. Det är ett ordspel som återspeglar en dubbel process, dels Pasteur-iseringen av Frankrike och dels pastöriseringen av Frankrike, d.v.s. Latour skriver historien om framväxten av en makroaktör "pasteur" (med litet p), från den enskilde individen Louis Pasteur, den världsberömde franske mikrobiologen på 1800-talet, till den institutionaliserade sociala ordning som innebär att en stor del av den franska vardagen idag är i bokstavlig mening "pastöriserad": öl, mjölk, vaccinationstekniker etc. Louis Pasteur iscensatte ett socialt drama som har värvat miljoner fransmän (och naturligtvis också svenskar) genom att översätta vår mångfald av personliga behov (t.ex. av att slippa bli sjuka, att få hållbar mjölk etc.) till klara, förenklade tekniska rutiner.

Jag menar att alla aktörer växer enligt samma mönster. Det kan finnas olikartade principer för social organisering -- så t.ex. växer firmor normalt efter andra principer än politiska partier, och partier på andra sätt än nationer. Men i bägge fallen växer de genom att värva andra aktörer till ett pågående socialt drama, genom att identifiera och översätta andra aktörers behov och önskemål som typiska intressen.

I det sammanhanget vill jag redan nu bemöta ett sannolikt motargument, nämligen att firmors växt följer marknadsekonomin ekonomiska lagar och att nationer växer genom militärt våld. D.v.s. att jag bortser från existensen av "ekonomiska" och "politiska" mekanismer. Men, för att ta några andra exempel, så är det visserligen riktigt att den som bor i Dresden har svårt

6

att lämna det sociala dramat DDR, likaså att den som inte vill låta sig värvas av United Fruit's bananplantager i Guatemala kan få problem att klara sin försörjning. Ytterst vilar dock det politiska och ekonomiska tvånget, som vi brukar kalla det, på symbolisk uppslutning. Om inte en lång rad partifunktionärer, militärer och också en majoritet av

medborgarna i DDR trodde på dramat DDR så skulle inte flyktingar skjutas ned. Det finns alltså inget mer grundläggande än det symboliska.

Efter denna lilla utflykt via det tyska nazistpartiet, MacDonald's och pastöriseringen av Frankrike kan vi återvända till datoriseringen. Mitt budskap är alltså i all enkelhet att vi kan betrakta datoriseringen på precis samma sätt. D.v.s. vi utesluter allt tal om stat, klasser, system, människor, ekonomi och politik etc. och koncentrerar vår uppmärksamhet helt och hållet på följande kategorier:

aktör

växande aktör

minskande aktör

makroaktör

mikroaktör

socialt drama

retorik

intressen

översättning

förenkling

värvning

7

Min modell för nazifiering, pasteurisering, MacDonaldisering, datorisering etc. innehåller alltså inte fler termer. Jag föreslår alltså att vi studerar datoriseringen som en funktion av dessa, och endast dessa, termer.

Ta t.ex. termen "intressen". Om vi vill förstå datoriseringen som annat än det anonyma och naturnödvändiga införandet av ny teknik, menar jag alltså att vi bör försöka analysera hur en växande aktör, t.ex. IBM, bär sig åt för att identifiera potentiella dataanvändares behov och önskemål (de varierar ju i verkligheten nästan oändligt) som typiska intressen, och hur IBM utvecklar en specifik retorik för att översätta dessa intressen till specifikationskraven till en IBM PC, och därmed värva oss som dataanvändare. Eller hur Skolöverstyrelsen bär sig åt för att typifiera lärares och elevers mångartade behov och önskemål till dataintresse och därmed översätta dem till studieplaner i datalära.

För att förstå datoriseringen bör vi ägna särskild uppmärksamhet åt de retoriska elementen, t.ex. uttryck som "informationssamhälle", "datakraft", och "PC". Sådana retoriska element är alltid sociala konstruktioner, liksom de intressen som de växande dator-aktörerna identifierar -- att identifiera ett intresse innebär att konstruera det. På så sätt kan vi steg för steg bryta ned uppfattningen om datoriseringen som en naturkraft, och istället se den som en, som jag inledningsvis sade, hela-tiden-pågående symbolisk maktrelation, ett stort iscensatt socialt drama där växande data-aktörer försöker värva andra

8

aktörer till deras version av den sociala världen. Förhoppningsvis en komedi, men möjligen en tragedi.

Slutligen vill jag påpeka tre ting:

1. för det första att jag inte har tagit ställning till om datoriseringen är "bra" eller "dålig". Jag har bara försökt att utveckla en begreppsapparat för att förstå den. Det här är en Machiavellisk analys, inte någon moralpredikan.
2. för det andra har jag inte uppehållit mig vid motprocesser, vad vi kunde kalla mot-datoriseringen, nämligen alla de möjliga tillfällen då andra sociala dramen, med sina specifika retoriker, förmår att värva aktörer genom att identifiera andra uppsättningar intressen. Värkning kompenseras ju hela tiden av mot-värkning -- kanske kommer en ny frälsningsrörelse, en musikrörelse eller en poetisk väckelse att kunna instutera principer för andra sociala ordningar, vad vet jag?
3. För det tredje har jag inte tagit upp ett mycket spännande, men svårbearbetat problem, nämligen vilka effekter får datoriseringen på sociala dramen i allmänhet. En sak är, som jag har gjort ovan, att analysera datoriseringen som ett socialt drama, något annat är att den nya tekniken i sig själv ändrar förutsättningarna för den sociala dramatiken. Man kunde t.ex. föreställa sig att den process varigenom en aktör identifierar intressen hos andra aktörer och översätter dessa intressen i sin egen symbolvärld, på olika sätt kunde påskyndas eller till och med radikalt förändras genom införandet av den nya tekniken. Om

9

detta vet vi emellertid mycket litet. Här finns många spännande forskningsuppgifter för den som vill förstå informatikens retorik?

Thomas Söderqvist

Litteraturförslag:

Kenneth Burke, A Grammar of Motives, New York 1945.

-----, A Rhetoric of Motives, New York 1950.

Hugh Duncan, Communication and Social Order, New York 1962.

-----, Symbols in Society, New York 1968.

Bruno Latour, Les Microbes, Paris 1984.

John Law, "How much of society can the sociologist digest at one sitting? The 'macro' and the 'micro' revisited for the case of fast food". Studies in Symbolic Interaction, vol. 5, s. 171-196 (1984).

Arne Ruth och Ingemar Karlsson, Samhället som teater, Liber 1983.